

Församlingens sakrament

En fallstudie i nattvardens betydelse i Strängnäs stift 1918–1968

Fredrik Sollner
Teologiska institutionen
Kyrko- och missionsstudier C:2
VT 2018
Handledare: Stina Fallberg Sundmark

Innehållsförteckning

Inledningskapitel.....	2
Bakgrund	2
Väckelserörelsens påverkan i Svenska kyrkan.....	2
Sakramentet vinner ny kraft.....	5
Syfte och frågeställning.....	6
Material, metod och teori.....	7
Material.....	7
Metod och teori.....	8
Tidigare forskning	10
Nattvardens betydelse i fyra församlingar under 50 år	12
Olaus Petri församling	12
Kommunionsfrekvens	12
Stora Mellösa församling	14
Kommunionsfrekvens	15
S:t Nikolai församling.....	16
Kommunionsfrekvens	17
Runtuna församling	19
Kommunionsfrekvens	19
Resultat och sammanfattning	22
Källor och litteratur.....	25
Otryckta källor	25
Litteratur	25

Inledningskapitel

I dag firas nattvard ofta i Svenska kyrkan. Den yngre generationen har vant sig vid nattvardsgudstjänsten som den huvudsakliga gudstjänsten i en svenskkyrklig kontext. Detta utan någon större vetskap om att den allmänna synen på gudstjänsten bara för något halvsekel sedan kunde se helt annorlunda ut. Nattvarden plats i församlingarnas huvudgudstjänster var långt ifrån självklar. Denna syn på altarets sakrament tar sig olika uttryck i olika kyrkotraditioner, men den allmänliga kyrkan har sedan sin tillblivelse samlats kring detta sakrament. Svenska kyrkans historiska relation till nattvarden har varierat och eftersom nattvarden är så central i kyrkans verksamhet tar denna uppsats sin utgångspunkt i synen på detta sakrament under perioden 1918–1968, med fokus på Svenska kyrkan i allmänhet och Strängnäs stift i synnerhet.

Bakgrund

Denna uppsats tar sin början ungefär då nattvarden i Svenska kyrkan befann sig på en lägstanivå. Sedan 1880-talet gick allt färre till nattvarden och i flera församlingar upphörde sakramentet helt att firas. Med hjälp av följande bakgrundsbeskrivning skall vi försöka utröna vilken plats en uppsats som denna har i 1900-talets svenska kyrkohistoria.

Väckelserörelsens påverkan i Svenska kyrkan

Bakgrunden till det låga deltagandet i nattvardsgudstjänster i Svenska kyrkan kan vi bland annat se i den växande frikyrkligheten under 1800-talet. Nattvardstolkningen under denna tid har beskrivits som splittrad där nattvarden på flera håll endast ansågs rätt förvaltd inom de ”troendes” krets, en slags separatism inom kyrkan.¹ I band 7 av *Sveriges kyrkohistoria* beskriver Oloph Bexell konflikten mellan Svenska kyrkan och den framväxande nyevangelismen. Svenska kyrkan kunde inte längre betraktas som en enhetskyrka utan mötte motstånd på grund av de nya samfund som expanderade i landet, vilket ledde till en förändring i synen på vilken roll man hade i samhällslivet. Under sekelskiftet hade folkrörelserna vuxit fram som en opinionsbildande kraft i det svenska samhället och detta gällde även de frikyrkliga samfunden. Vid tiden hade Värmland, Uppland, Södermanland och Närke två tredjedelar av den samlade svenska frikyrkligheten inom sina gränser.² Detta påverkade det andliga livet i stort i församlingarna och Svenska kyrkan fick förhålla sig till detta bland annat genom synen på nattvarden. Inom flera frikyrkliga samfund ansågs Svenska kyrkan inte äga rätten till nattvardsfirandet, eftersom man då skulle ha ”ryckt åt sig” sakramentet från den ”heliga kärnan” av troende. I och med detta kom klyftan i synen på nattvard Svenska kyrkan och

¹ Martling & Ahrén 1996, s. 108

² Bexell 2003, s. 200, 202

frikyrkan emellan att vidgas och den frikyrkliga slutna synen på nattvardsfirandet fick Svenska kyrkan att se själva nattvardsfirandet som ett tecken på separation.³

I sin avhandling *Nattvardskrisen i Karlstads stift under 1800-talets senare hälft* från 1958 beskriver Carl Henrik Martling hur Svenska kyrkans kyrkliga seder på relativt kort tid brutits ned – särskilt vad gällde nattvarden.⁴

Martling har sammanställt statistiskt material från 57 så kallade ”provförsamlingar” i ett urval av så god geografisk spridning i stiftet som möjligt. Den statistiska uppställning av kommuniationsfrekvensen i Karlstad stift Martling gör består i en genomsnittlig kurva för kommuniationsfrekvensen som ger en översiktlig bild av hur nattvardsfrekvensen såg ut i stiftet i stort. Här konstaterar Martling att den genomsnittliga minskningen av kommuniater började ta fart först vid 1860-talet för att sedan kraftigt tillta under 1880-talet vilket i sin tur föranledde ett tämligen splittrat läge vid sekelskiftet.⁵

Ämbetsberättelserna från prästmötena i Karlstad stift under 1860-talet hade inte särskilt mycket att säga om den begynnande kris som Martling beskriver i sin avhandling. Detta eftersom utvecklingen gick långsamt och därför inte uppmärksammades nämnvärt av församlingarnas kyrkoherdar. Varslet om nattvardskrisen tog man därför inte särskilt stor notis om vid prästmötena. Under prästmötet 1869 konstaterade biskop Anton Niklas Sundberg att det var ytterst få som motvilligt avhöll sig från nattvarden. Några exempel gavs dock i församlingar med förhållandevis stor baptistisk befolkning, där nattvardsgången bland dem som lämnat Svenska kyrkan för någon annan församling av förklarliga skäl uteblev. Andra exempel återfinns på människor som beskrevs som ”samhällets olycksbarn” och som ”förment upplysta” som kom att utebli från nattvarden.⁶

Det senare decenniet präglades dels av lugn, dels av oro över den ökande splittringen av nattvardsfrekvensen i stiftet. Att det fanns vissa nattvardsföreningar bland baptister och metodister i östra Värmland hade kommit till biskopens kännedom och präster runt om i stiftet började alltmer märka den fallande frekvensen. Under 1880-talet var nattvardskrisen akut i några församlingar för att under sekelskiftet komma att utgöra en omfattning som Martling beskriver som katastrofal.⁷

Religiösa och sociala förhållanden framgår som anledningar till minskad nattvardsfrekvens i Martlings avhandling. Här finns bland annat de frikyrkliga samfundens påverkan på församlingarna som en av anledningarna. Baptismen och metodismen bidrog bland annat till ett brott med den svenskkyrkliga dopseden och missionsförsamlingarna firade nattvard sinsemellan, så länge man tillhörde ”de troendes församlingskrets”. Hela den frikyrkliga utvecklingen, menar Martling, kom att påverka den religiösa utvecklingen i en starkt ”antikyrklig” riktning.⁸

³ Martling & Ahrén 1996, s. 114

⁴ Martling 1958, s. 7

⁵ Martling 1958, s. 9–15

⁶ Martling 1958, s. 24–26

⁷ Martling 1958, s. 29–31

⁸ Martling 1958, s. 133–137

Strängnäs stift var vid tiden speciellt påverkat av de frikyrkliga rörelserna och här beskrivs särskilt nattvardsfirandet som i princip sönderbrutet. Kommunikanterna uteblev i en sådan omfattning att man i södra Närke befarade nattvarden vara helt avskaffad inom någon generation. Strängnäs stift erfor också att flera präster valt att avsäga sig sina uppdrag inom Svenska kyrkan till förmån för den frikyrklighet som fått starkt fäste i stiftet – Strängnäs stift kom att betraktas som en region där Svenska kyrkan hade sitt svagaste folkliga fäste.⁹

I boken *Strängnäs stift genom sekler* beskriver Björn Svärd i sitt kapitel att de som anslutit sig till väckelsepredikanterna i exempelvis Närke under 1870-talet började frigöra sig från prästerskapet och på så sätt från Svenska kyrkan. Som en konsekvens av denna separatism påverkades under 1890-talet även församlingar inom Svenska kyrkan i en mer tillbakadragen riktning på det sakramentala planet. Om man under 1870-talet lät döpa sina barn och gick till nattvarden åtminstone en gång om året var andelen odöpta barn och ungdomar som tillhörde Svenska kyrkan under 1890-talet större och gudstjänstbesöken hade minskat nämnvärt. Väckelsepredikanterna hade varnat församlingsborna för ett ovärdigt firande av sakramentet och i Kumla bröts nattvardsfirandet helt. Resten av Strängnäs stift följde efter och år 1900 hade nattvardstillfällena definitivt minskat i antal. Björn Svärd beskriver Strängnäs stift som ledande i utvecklingen att helt avskaffa nattvarden i Svenska kyrkan.¹⁰

För Svenska kyrkan i stort såg nattvardsfrekvensen vid sekelskiftet olika ut i stiftet. I Strängnäs, Västerås, Karlstad och Uppsala stift låg den genomsnittliga kommuniationsfrekvensen på 15 %. I Göteborg och Kalmar stift låg, enligt Martling, kommuniationsfrekvensen på 110 %. Resten av landet hade en ungefärlig frekvens på 40–80 %, vilket ger perspektiv på Strängnäs stift som särskilt påverkat av den bakgrund som här målats upp.¹¹

Det fanns dock på många håll få vattentäta skott mellan frikyrkligheten och Svenska kyrkan. Väckelserörelsen vann på 1910-talet många nya medlemmar men det betydde inte att dessa lämnade Svenska kyrkan. Dubbelanslutning av medlemmar var vanligt och som vi kommer märka i de församlingar som undersökts i denna uppsats var de största frikyrkliga samfundet Svenska Missionsförbundet och Svenska Baptistförbundet, generellt i Sverige men också på lokal nivå i Strängnäs stift. Frågan om dop och nattvard är därför något som medlemmarna i Svenska kyrkan kom att påverka inifrån på många håll.¹²

⁹ Bexell 2003, s. 202–204

¹⁰ Svärd 2001, 90, 92–94

¹¹ Martling 1995, s. 24

¹² Brohed 2005, s. 13

Sakramentet vinner ny kraft

Under 1900-talet genomgick nattvardsfirandet i Svenska kyrkan en förnyelse. I Uppsala domkyrka hade i början av seklet nattvard firats någon gång i månaden med relativt litet antal nattvardsgäster och ibland bara fyra eller fem gånger om året. Bexell beskriver situationen som att församlingsborna ”drog sig från att utmärka sig” eftersom långt ifrån alla gick fram till nattvarden. Istället föredrog många kommunikanter att delta vid särskilda nattvardsgudstjänster då samtliga närvarande vid tillfället tog emot kommunionen. Eftersom detta innebar pastorala problem för församlingens präster beslöt man sig för att fira nattvardsgudstjänst endast vid speciella högtidsdagar. Det och en gedigen undervisning i nattvardens betydelse var några av de försök man tog sig för i strävan efter en större mängd kommunikanter.¹³

Svenska kyrkans åtgärder att stärka nattvardens ställning fick störst genomslag under 1930-talet. Under det tidigare decenniet utökades nattvardsfirandet till fler tillfällen än i huvudgudstjänsten. Bland annat började man fira nattvard i samband med prästmöten men också i samband med ungdomskurser och kyrkodagar. Ärkebiskop Yngve Brilioth var en av initiativtagarna till att nya teologiska tolkningar av nattvardsteologin fick plats i det kyrkliga samtalet.¹⁴ Redan 1926 utgavs hans bok om nattvarden med utgångspunkt i mässans fornkyrkliga form. Synen på nattvarden kom utifrån detta att förnyas.¹⁵ Även den anglikanska högkyrkligheten väckte intresse i Svenska kyrkan under denna tid mycket tack vare ärkebiskop Nathan Söderblom, som i stort utökade de internationella perspektiven i synen på liturgi och allmänkyrklighet.¹⁶

1935 utkommer Gunnar Rosendals *Kyrklig förnyelse*. Här låg betoningen på förnyelse inom tre områden; bekännelsestrohet med Bibeln i centrum, sakramental förnyelse genom dopet, bikten och nattvarden samt en hierarkisk förnyelse för att stärka prästämbetets auktoritet. Rosendal kallade likasinnade präster till samtalsdagar kallade ”Kyrkodagar kring Ordet och sakramenten”, med föreläsare som Rosendal själv och Gustaf Aulén (biskop i Strängnäs 1933–1952). Liknande dagar kom sedermera att anordnas på flera håll i landet. Detta ledde till stora diskussioner prästerna emellan vilket innebar en större förståelse av ett rikt nattvardsliv. Rosendal betonade Svenska kyrkans katolicitet och inledde ekumeniska kontakter på flera håll, bland annat med anglikanska kyrkan. Med den romersk-katolska kyrkan upprättades också ekumeniska kontakter, något som vid tiden var förbjudet att göra officiellt inom den romerska kristenheten före Andra vaticankonciliet.¹⁷

I Strängnäs stift finner vi Fader Confessor Simon Lüders i Societas Sanctae Birgittae, som också kom att infoga stiftets biskop Aulén till visitator för orden. 1948 beskrev domprosten i Strängnäs stift, Gösta Lundström, nattvardens ställning som stärkt, att nattvardstillfällena markant hade ökat

¹³ Bexell 2015, s. 411

¹⁴ Brohed 2005, s. 55

¹⁵ Bexell 2015, s. 411

¹⁶ Brohed 2005, s. 57

¹⁷ Zetterquist 2001, s. 116; Brohed 2005, s. 153

och att stiftets dåvarande biskop Aulén varit ivrigt verksam i den liturgiska förnyelse som nu förestod.¹⁸

Under 1950-talet genomgick Svenska kyrkan något som av Carl Henrik Martling karaktäriseras som en reaktion mot det han betraktar som en ”uttunnning av teologi och kyrkoliv” som skett under 1900-talets första hälft.¹⁹ Anledningen till den sakramentala nyrenässans som visat sig kan ha flera skäl men, betonade Martling, varken den framväxande folkkyrkligheten eller unglyrkligheten tog utgångspunkt i det sakramentala medvetandet. Framförallt var det enligt Martling den framväxande högkyrkligheten som bidrog till utvecklingen.²⁰ Detta skedde inte minst i Strängnäs stift.

På 1960-talet vidgades de ekumeniska kontakterna med romersk-katolska kyrkan än mer i samband med Andra vatikankonciliet (1962–1965). Detta innebar en större öppenhet gentemot omvärlden och från att inofficiella samtal förts mellan romersk-katolska kyrkan och Svenska kyrkan under 1930-talet kunde mer formella ekumeniska möten inledas.²¹ Det är denna omdanande tid uppsatsen omfattar.

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att för tiden 1918 till 1968 undersöka hur förändringen avseende nattvardsfirande kommunikanter och hur den sakramentala synen på nattvarden under denna tidsperiod har sett ut i Strängnäs stift. Detta med bakgrund av en försvagad nattvardsteologi under början av sekelskiftet fram till det att nattvarens ställning blivit förankrad i det andliga livet i Strängnäs stift.

På ett överskådligt plan skall denna uppsats behandla nattvardslivet i Svenska kyrkan under tidsperioden 1918–1968. Mer fördjupat blir inriktningen Strängnäs stift på grund av den historiska bakgrund jag precis givit. Ur ett lokalperspektiv studeras denna kyrkliga förnyelse, hur kyrkan går från ”ett lågvattenmärke för det sakramentala livet” till den rika nattvardsgemenskap hon kommit att vara en del av då bruket blivit mer förekommande.²²

Frågeställningarna har ett kvantitativt och ett kvalitativt perspektiv. Hur har en eventuell förändring i nattvardsfrekvensen i fyra församlingar i Strängnäs stift sett ut under ett halvt sekel? Hur yttrar sig denna förändring över tid och varför har denna eventuella förändring i så fall ägt rum? Skiljer sig de olika församlingarna åt i detta avseende?

¹⁸ Lundström 1948, s. 158

¹⁹ Martling 1995, s. 25

²⁰ Martling 1995, s. 25

²¹ Brohed 2005, s. 153

²² Bexell 2015, s. 411

Material, metod och teori

Material

Det material som uppsatsen bygger på består till största del av prästmöteshandlingar och ämbetsberättelser som kom att författas till prästmötena i Strängnäs stift mellan åren 1923 och 1968. Ämbetsberättelserna ger en bild av församlingens lokala situation då dessa regelbundet rapporterades in av kyrkoherden i respektive församling i samband med stiftets prästmöten, med några års intervall. Ämbetsberättelserna innehåller bland annat information om församlingens ekonomi, lokaler, församlingsbornas vandell, omgivande frikyrklig verksamhet och kommunionens betydelse, samt hur och hur ofta gudstjänster firas i församlingen. Källmaterialet innehåller dels ämbetsberättelser från respektive församling men också, när så är möjligt, statistiska bilagor till ämbetsberättelser. I det kvantitativa materialet omfattas inte ”ungdomens första kommunion”, i dag kallat konfirmation, vilket gör att konfirmandernas deltagande inte är en del av de statistiska bilagorna. Urvalet av källor har avgränsats till att beröra fyra församlingar i Strängnäs stift. Här gör jag ett urval av landsbygds- respektive stadsförsamlingar i stiftets båda landskap, Södermanland och Närke. Församlingarna i Närke utgörs av Olaus Petri församling i Örebro och Stora Mellösa församling, sydost om Örebro. Södermanland har jag låtit representeras av S:t Nikolai församling i Nyköping samt Runtuna församling, norr om Nyköping. Detta urval gör jag utifrån landskapens residensstäder och närliggande landsbygdsförsamlingar.

Ämbetsberättelserna omfattar tiden mellan 1918 och 1968 då prästmötena ägde rum vart femte år. När analysen tar sin början i 1923 års prästmöte innefattas således åren före detta i materialet. Från åren 1936 till 1967 finns statistiska bilagor till ämbetsberättelser bifogade till prästmöteshandlingarna och ger oss information om den mängd församlingsbor som gick till nattvarden. Tiden före 1936 ger oss viss information om kommunionens frekvensen i respektive församling men inte någon fullvärdig statistik. Dessutom förefaller denna typ av statistik i senare dokument inte längre särskilt önskvärd. I protokollet från prästmötesberedningens sammanträde den 18 april 1968 beskrivs arbetet med statistiska bilagor som ett ”tidsödande och i flera fall nästan omöjligt arbete att framhämta”. Man föreslog prästmötet att utarbeta ett särskilt formulär i en annan form än den bilaga som vid tiden användes – något som togs i beaktande men att förslaget inte borde föranleda någon åtgärd eftersom de nya formulären fortfarande utformades av biskopsmötet.²³

Vid 1974 års prästmöte uttalar sig domprosteriet (det kontrakt i vilket domkyrkan är belägen) i frågan om statistik i stiftet i stort. I domprosteriets ämbetsberättelse står om gudstjänstlivet att det viktigaste i kyrkans arbete aldrig kan mätas i siffror och att man istället behöver ”värja sig” mot statistik i kyrkliga sammanhang. Det tilläggs dock att det är viktigt att människor kommer och att

²³ F4a:51, Strängnäs stifts herdaminneskommitté 1968

den enda måttstock man har är just statistiken över kommunikanter i gudstjänsterna, däremot behöver statistiken användas på rätt sätt. Domprosteriet betonar att statistik inte kan ge någon direkt sanning om den andliga situationen i församlingen. Därför börjar den typ av statistik som förekommit i tidigare ämbetsberättelser förändras i en riktning som inte innebär hårda siffror utan en procentsats i förhållande till befolkningen i stort. Målet med detta är att komma åt trenden i nattvardsfrekvens.

I dokumentet för år 1974 från domprosteriet framkommer att ca 72 000 nattvardsbesök skett i hela stiftet vilket vid tiden är lika med 13,6 %, en liten ökning från föregående år då siffran var 12,9 %. 1962–1967 låg medeltalet på 11,48 %. Det framkommer också att gudstjänstbesöken legat lågt i jämförelse med de andra stiftet men att nattvardsdeltagandet varit förhållandevis högt. Domprosteriet konstaterar således att förhållandevis många av de som gått i gudstjänst också begått nattvard, vilket inte var lika självklart för tiden. Det konstateras även att trots att det varit ovanligt få gudstjänstbesökare i församlingarna i Strängnäs stift har det ändå varit ovanligt många som tagit emot nattvarden, sett ur ett nationellt perspektiv.

Metod och teori

Eftersom metoden delvis är komparativ är det viktigt att känna till stiftets andliga geografi för den tid som undersökningen omfattar. Därför vill jag här redogöra för hur de delar av stiftet uppsatsen berör har beskrivits i *Strängnäs stift i ord och bild* från 1948. Kyrkoherde Erik Esking beskriver 1800-talets väckelserörelser i stiftet som en bidragande del till att stiftet inte kunde hålla ihop någon andlig enhet, men att stiftet under början av 1900-talet återfick betydelse. Strängnäs stift kallas i boken för ”de tomma kyrkornas ödeland” och de baptistiska församlingarna nämns som bidragande till en nedbrytande tendens i fråga om dop- och konfirmationsssed.

Stiftets geografi har gett de olika delarna egna identiteter som gör att man inte kan ge någon sammanfattande beskrivning av Strängnäs stift, detta med hänsyn till församlingar i regioner med olika tradition. Exemplet med södra Södermanland, där Nyköping och Runtuna är belägna, visar på en starkt jordbruksbaserad region med stora herrgårdar och hundratals arbetare, något Esking beskriver som ”väl andligt hämmande”. Godsherrarna och patronernas inställning till det andliga livet var således avgörande för andligheten i stort i denna region. Också biskop Uddo Lechard Ullman (1837–1930) beskrivs ha ondgjort sig över godsherrarnas hårda metoder mot arbetarna i regionen. Det skall också sägas att Södermanland beskrivs som betydligt mindre frikyrkligt än Närke; pingströrelsen var exempelvis på 1940-talet mer centraliserad till Södermanlands städer. Samtidigt som Södermanland av personer från frikyrkligt håll beskrevs som ”kyrkligt svagt” gör ändå Närkes låga kollektfrekvens att båda delar beskrivs som kyrkligt svaga enligt Esking.²⁴

²⁴ Esking 1948, s. 28

Närke präglades vid tiden av en tydligare ”självmadveten bondeklass” men framförallt av starka frikyrkliga rörelser. Här nämns bland annat Stora Mellösa som ett starkt fäste för baptistisk verksamhet och i hela landskapet har pingströrelsen gjort starkt avtryck. Frikyrkligheten i stiftet har enligt Esking haft stor påverkan på det andliga livet och förutom baptister och pentekostala kristna fanns här också metodister och Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen har varit starka i Örebro stad. De senaste årtiondena före 1948 beskrivs också hur pingströrelsen har vuxit på bekostnad av de andra frikyrkosamfundet.²⁵

En annan jämförelse som dras är den mellan kyrkolivet på landsbygden och i städerna där nattvardsgästerna beskrivs som fler i stadsförsamlingarna, och att dessa uppvisade ett mer återkommande kyrkoliv. Esking tillägger dock att ”det som vinnes i intensitet ofta går förlorat i extensitet”. Det som här avses är att städernas församlingar och deras präster inte hade samma sociala roll som på landsbygden, där prästerna hade en mycket närmare relation till sina sockenbor. Detta kunde märkas i exempelvis rikligare kollekt inom landsbygdsförsamlingarna.²⁶

Trots dessa geografiska och andligt kulturella skillnader beskriver Esking den ökade nattvarvsfrekvensen som önskvärd hos både hög- och lågkyrkliga inom stiftet. Då det inte längre förekom kyrkplikt sågs det inte som tvång att gå i kyrkan och motta nattvarden, men Esking såg i sin tid att detta tvång hade förändrats till ett ”Guds andes heliga och saliga tvång”.²⁷ Således kunde han utan några större skillnader skönja ett ökat antal kommunikanter i stiftets alla delar. Den starka frikyrkligheten i stora delar av stiftet behövde inte nödvändigtvis ha varit hämmande på andligheten inom Svenska kyrkan. Men Esking pekade ändå på att han identifierat en destruktiv tendens där nedslaget av ”kyrkofrämmande folkrörelser”, som han kallar frikyrkan, kan ha påverkat dop- och nattvarvsfrekvensen under de hundra år som föregått 1948, dock med en uppåtgående trend under det att Esking skrev ned detta.²⁸

Metoden i denna uppsats är empirisk och genomför en kvantitativ och en kvalitativ undersökning utifrån ett visst utvalt källmaterial. Det rör sig om ett begränsat antal fallstudier och kan därför inte innefatta alla församlingar i Strängnäs stift. Det behöver därför sägas att risken finns för generalisering. Det är det viktigt att påpeka att dessa fallstudier inte har som syfte att beskriva hur alla församlingsbor inom Strängnäs stift har uppfattat nattvardens betydelse utan att göra kvantitativa och kvalitativa undersökningar och att utifrån dessa dra försiktiga slutsatser. Ämbetsberättelserna till prästmöten är inte ett slags dokument där hela församlingen var med och gav utsagor utan besvarades av en enskild ämbetsbärare, vilken här fick representera hela församlingen. Nackdelen med att generalisera är naturligtvis att vi aldrig kan veta hur den enskilda församlingsbon upplevde en eventuell förändring i nattvardslivet, men fördelen är å andra sidan att

²⁵ Esking 1948, s. 28

²⁶ Esking 1948, s. 27

²⁷ Esking 1948, s. 34

²⁸ Esking 1948, s. 29

vi får en övergripande bild av hur ofta man firat nattvard och hur många kommunikanter som deltog. Två aspekter ur ämbetsberättelserna kommer att analyseras: nämligen den faktiska förändringen i antalet nattvardsgäster i respektive församling samt de iakttagelser kyrkoherdarna gjort i fråga om skäl till ökad eller minskad nattvardsgång bland församlingarna. Jag kommer empiriskt att analysera dessa två aspekter för att sedan söka sammanställa ett resultat av vad ämbetsberättelserna kan säga oss om skillnaden i attitydförändringen till nattvard mellan regionerna å ena sidan och om den ökade nattvarvsfrekvensen sett annorlunda ut beroende på stads- och landsbygdsförsamlingar.

Det perspektiv som uppsatsen anlägger är i första hand kyrkoherdens. Indirekt speglas också församlingarnas perspektiv men endast genom ämbetsbärens glasögon. Detta perspektiv sätter naturligtvis karaktär på innehållet. Prästerna hade ett uppdrag, dels gentemot sina församlingar men också gentemot stift och biskop; att förkunna den lära som gällde i Svenska kyrkan men också att rapportera till stiftet vilka åtgärder som vidtogs i relation till sakramentets betydelse i församlingen. Detta som ett led i att komma underfund med hur man skulle få församlingens medlemmar att stanna i Svenska kyrkan. I en tid då frikyrkliga församlingar är stora i stiftet finns här en tydlig tendens för prästerna att möta de problem det innebär med dubbelanslutningar och utebliven nattvardsgång. Sanningsanspråket utgår från den ämbetsbärare som författat de källor som uppsatsen bygger på. På ett lokalt plan var inte motsättningarna mellan Svenska kyrkan och frikyrkligheten så tydliga på individnivå. Å andra sidan berörs här perspektivet församling – stift. Vi kan inte veta hur de enskilda församlingens medlemmarna upplevde sin egen andlighet i församlingen. Vi ser bara en persons resonemang, den syn som prästen ger. På många plan är det säkert en korrekt syn, men medvetenheten om att det aldrig kan finnas några neutrala kommentarer måste här påpekas. Eftersom det inte går att fråga varken församlingarna eller ämbetsbärare på grund av att materialet sträcker sig hundra år tillbaka är detta ett medvetet problem. De kvantitativa och kvalitativa källorna berör dock församlingen direkt och inte regionalt. Därför utgörs arbetet av fallstudier utifrån enskilda församlingar för att komma så nära församlingens liv som möjligt. Uppsatsen berör en tid med stora spänningar på lokal nivå i de olika församlingarna och det behöver man som läsare ha med sig när man tar del av de källor som här läggs fram.

Tidigare forskning

Carl Henrik Martlings avhandling, *Nattvardskrisen i Karlstads stift*, om kommuniensfrekvens omfattar den senare delen av 1800-talet och beskriver Karlstads stift under perioden men delvis också Svenska kyrkan i stort. Analysen berörde församlingarna på lokal nivå och är därför relevant för denna uppsats eftersom ett syfte är att fånga in vad som skedde i församlingarna och inte på ett mer övergripande stiftsplan. Denna uppsats tar läsaren vidare in i 1900-talets förändringar, koncentrerat på några få församlingar i Strängnäs stift för att undersöka vad som hände sedan, i ett annat stift.

De omtalade kapitlen i antologin *Strängnäs stift i ord och bild* ger några aspekter på hur stiftet som är i fokus för uppsatsen såg ut i mitten av det halvsekel som studeras. Fokus på stiftets olika andliga geografier ger här en god bakgrundshistoria om stiftet som är viktig för att närma sig någon typ av jämförelse, församlingarna emellan. Här framgår att bland annat att den frikyrkliga verksamheten i stiftet är större i Närke medan den är mer koncentrerad till städer i Södermanland.

Strängnäs stift genom sekler är ett verk som på ger en komprimerad genomgång av Strängnäs stifts historia. Här ger bland andra Björn Svärd en bild av hur sakramentssynen i stiftet påverkats och förändrats under den period som denna uppsats ämnar belysa.

I relation till Svenska kyrkans gudstjänstliv ger Oloph Bexell en bild av gudstjänstlivet och nattvardens betydelse under en period på 150 år i Uppsala domkyrka. I *Uppsala domkyrka VIII. Från 1935 till idag*, från 2015, finns forskning som berör detta ämne på ett övergripande plan.

Sveriges kyrkohistoria band 7 och 8 ger också en bild av hur Svenska kyrkan påverkats, sett till nattvarvsfrekvensen, under 1800-talet och 1900-talet. Väckelserörelsen berörs också i *Sveriges kyrkohistoria* och eftersom denna verksamhet omtalas på flera håll i uppsatsen har informationen stor relevans för studiet av hur de lokala församlingarna såg på sakramentets betydelse under 1900-talets första hälft. Båda dessa aspekter ligger emellertid på en övergripande nivå och ger få fördjupande svar på hur man på församlingsnivå påverkades. Genom att undersöka materialet på lokal nivå i några församlingar ämnar jag ge ett bidrag till Strängnäs stifts 1900-talshistoria med fokus på nattvarvsfrekvensen.

Nattvardens betydelse i fyra församlingar under 50 år

I detta kapitel studeras fyra olika församlingar utifrån de ämbetsberättelser som under 50 års tid rapporterats in till stiftet i samband med prästmötena. Det är en kronologisk genomgång av varje församling avseende de kvantitativa och kvalitativa fakta som materialet uppvisar. I slutet av detta kapitel kommer informationen från varje församling att sammanställas så att en diskussion kan genomföras för att sedermera presentera ett resultat.

Olaus Petri församling

Olaus Petri församling i Örebro kom till först 1921 då man fick till stånd en församlingsdelning, nio år efter att den stora kyrkan i stadens norra del stod färdig. Då man inte haft någon församlingskyrka norr om Svartån sedan 1785 och sedermera låtit bygga en kyrkogård i anslutning till den plats där en medeltida kyrka tidigare stått uppstod tack vare lektor och arkitekt Adolf Kjellströms engagemang tankar på att återigen bygga en kyrka i stadsdelen. Kjellström, som översåg restaureringsarbetet av den befintliga Nikolaikyrkan 1863–1900, väckte debatt i kyrkorådet om att den växande befolkningen behövde ytterligare en stadskyrka och först 1912 var den stora kyrkan färdigbyggd.²⁹ I denna församling omfattas vid tiden för undersökningen bara en kyrka. Verksamhet i några andra kyrkor förekommer vid denna tid inte.

I församlingen finns vid början av denna studie flera andra kristna samfund. Det vittnas om att spänningarna mellan församlingen och de frikyrkliga avtagit. Ett ”missionsförbund” nämns (vilket borde avse Svenska Missionsförbundet) i vilket möten hållits med präster från församlingen för att utjämna motsättningarna. En baptistförsamling identifieras som den största icke svenskkyrkliga församlingen. Missionsförbundet, pingstvännen, frälsningsarmén, metodister och romersk-katoliker nämns också som bidragande till det andliga livet i Örebro under 1920-talet.³⁰ I dag är Olaus Petri församling en del av Örebro pastorat.

Kommunionsfrekvens

Vid 1923 års prästmöte beskrevs församlingen av kyrkoherde Carl Stenbeck som mer kyrksam än i övriga stiftet; ”kristendomen torde hafva större makt över människornas sinnen än hvad fallet är åtminstone inom vissa delar af vårt stift.” Och att detta kan bero på ”att den vidt utgrenade frireligiösa verksamheten i detta afseende haft betydelse torde vara obestridligt”. Nattvarden firades i församlingen i regel en gång i månaden och av de 11 734 nattvardsberättigade deltog i medeltal vid varje nattvardsgång år **1918** 28 personer, **1919** 36 personer, **1920** 19 personer, **1921** 39 personer

²⁹ Kilström 1987, s. 3, 25–26

³⁰ F4a:19, Olaus Petri 1930

och 1922 38 personer. Att nattvardsdeltagandet synes öka, dock ytterst blygsamt, är något man konstaterar i 1923 års prästmöte.³¹

1930 såg man i församlingen en nedgång i nattvardsdeltagandet. 1924 var antalet 849 i jämförelse med 381 år 1929. I ämbetsberättelsen framgår att den minskade frekvensen dels kunde bero på att Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen firade nattvard med hjälp av församlingens präster på annat håll sedan ett par år tillbaka och att detta kunde leda till en viss spridning av kommunikanter, dels av tilltagande likgiltighet gentemot nattvarden. Baptisterna ses som bidragande till något man vid tiden uppfattar som liknöjdhet inför dopets sakrament, vilket kyrkoherden identifierar som en motsättning vid denna tid.³²

I ämbetsberättelsen från 1936 finns ingen statistisk bilaga att tillgå. Dock ser man under perioden mellan 1930 och 1936 en märkbar minskning i kommuniionsfrekvens. Detta på grund av att Lutherska missionsföreningens medlemmar i församlingen gått från flitiga kommunikanter till att sluta kommunicera i Olaus Petri församling för att istället gå till missionshuset.³³

I Olaus Petri församling har man från 1942 års ämbetsberättelse för prästmöte visat på en viss ökning i nattvardsfrekvensen – från 354 personer 1936 till 488 personer år 1941. Kyrkoherdens kommentarer från detta prästmöte har varit att man i predikan har betonat nattvarden som helgelsens sakrament som en av anledningarna till ökad nattvardsfrekvens. Man har också på försök infört morgonmässor för att öka antalet gudstjänster som innefattar nattvard. En tredje åtgärd har varit att inkludera ungdomar i församlingens sångverksamhet.³⁴

Vid ämbetsberättelsen för år 1942–1948 ser vi också en klar ökning i nattvardsfrekvensen med ett genomsnitt om 805 personer under dessa år. Man firar år 1947 nattvard 25 gånger på ett år och kyrkoherden vid denna tid rapporterar att man har större antal nattvardsgäster då nattvard firas i högmässan än annars men att antalet gudstjänstbesökare minskar i stort. Han önskar därför fler gudstjänster med mässa för att få fler att komma till gudstjänsterna.³⁵

Mellan år 1948 och 1956 har den genomsnittliga nattvardsfrekvensen ökat från 805 till 860 personer under en helårsperiod. Däremot kan vi i tabellen nedan se en nedgång under framförallt år 1955 där endast 844 personer beräknades kommunicera jämfört med året innan då siffran låg på 1185 personer. Generellt sett kan vi se en ökning och kyrkoherde Erik Esking ger ”flera nattvardstillfällen” som orsak till detta.³⁶

1956–1961 förekommer en flitigare nattvardsfrekvens än tidigare år och kyrkoherden från föregående period gör gällande att man utökat antalet nattvardsgudstjänster till bl. a. lördagskvällar vid helgsmålsringningar.³⁷

³¹ F4a:16, Olaus Petri 1923

³² F4a:19, Olaus Petri 1930

³³ F4a:23, Olaus Petri 1936

³⁴ F4a:29, Olaus Petri 1942

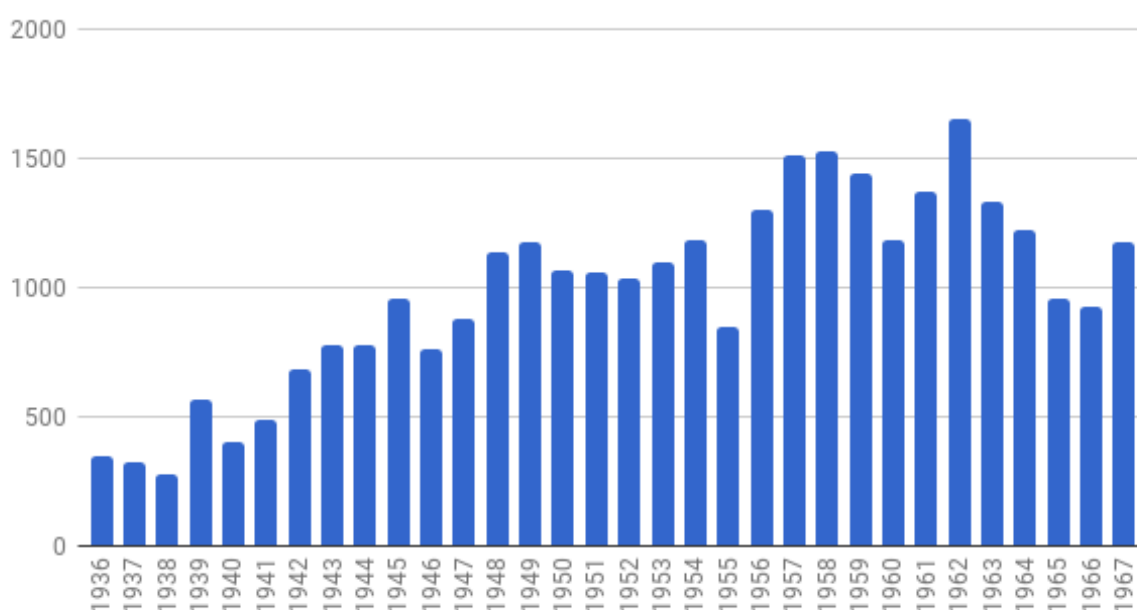
³⁵ F4a:35, Olaus Petri 1948

³⁶ F4a:41, Olaus Petri 1956

³⁷ F4a:48, Olaus Petri 1962

Till 1962–1967 års ämbetsberättelse ges inte mycket information angående minskad eller ökad nattvardsfrekvens av dåvarande kyrkoherde Erik Esking. Det går dock av siffrorna att konstatera att frekvensen sjunkit något i jämförelse med tidigare år. Man har undvikit att svara på hur många som i genomsnitt kommunicerat före prästmötet men ändå bifogat antalet nattwardsbesökare i den statistiska bilagan. Den sammanställning av nattwardsfrekvensen ur statistiska bilagor som går att se nedan omfattar 1936–1967 då det under dessa år finns reda siffror över antalet kommunikanter. Tidigare år, som ej finns med i tabellen, har redan redogjorts för härovan. Utvecklingen går således att se i diagrammet nedan:

Olaus Petri församling

Sammanfattningsvis kan vi utifrån materialet konstatera att det under åren 1942–1948 blev fler nattvardstillfällen från att ha varit tämligen få under tidigare decennium. Stegvis skedde en ökning i stort och efter 1968 stabiliserades antalet kommunikanter och nattvardstillfällen. Frikyrkornas närvaro i regionen hade stor påverkan på församlingens medlemmar och från prästerligt håll predikar man flitigt om nattvards betydelse för att stärka dess status. Utökade nattvardstillfällen ges också som en bidragande orsak till ökad nattwardsfrekvens.

Stora Mellösa församling

Stora Mellösa församling har en historia som sträcker sig från 1100-talet. Stora Mellösa kyrka är församlingens största och fick byggas ut 1830–1836 på grund av befolkningsökningen.³⁸ I församlingen är det i kyrkobyggnaden och på ålderdomshem som gudstjänsterna under perioden

³⁸ Församlingsinstruktion, Kvismare församling, s. 3–4

för ämbetsberättelserna äger rum. I Stora Mellösa församlings ämbetsberättelser framgår en stark närvaro av både metodistiska och baptistiska församlingar. I dag uppgår Stora Mellösa församling i Kvismare församling.

Kommunionsfrekvens

Enligt församlingens ämbetsberättelse från prästmötet 1923 deltar 60–70 högmässobesökare i genomsnitt. Av de 2000 nattvardsberättigade deltar endast 2–18 kommunikanter, oftast bara vid ett tillfälle per år. På frågor om ”separatism” i församlingen, rörande metodismen, baptismen och andra ”sektor” tycks de ha haft en mer framträdande roll under tidigare år men vid tillfället för berättelsen är närvaron inte längre särskilt ansevärd.³⁹

1930 framgår att nattvard firas fyra gånger per år och att det årliga medeltalet av kommunikanter ligger på 25–30. Vi ser alltså en marginell ökning i nattvardsfrekvensen under denna tid.⁴⁰

Ämbetsberättelsen för 1936 års prästmöte vittnar inte om några reda siffror men nämner nattvardsdeltagandet på ungefär samma nivå som tidigare.⁴¹

Mellan 1936 och 1942 svarar kyrkoherden på frågan om nattvardsgästerna är talrikare vid särskild nattvardsgudstjänst än vid högmässan eller omvänt. Svaret blir ”vid högmässan vill ingen gå fram”. Vidare menar kyrkoherden att ”föga förståelse, intresse eller behov av nattvarden föreligger i församlingen”, samtidigt som kommunionsfrekvensen ligger på ungefärlig nivå som tidigare. Detta tyder på att det ringa antalet nattvardsgäster varit ett problem för prästerskapet i församlingen. Statistiken mellan 1936 och 1942 varierar mellan 10 och 16 kommunikanter per år.⁴²

1948 års ämbetsberättelse visar på en förändring i antalet kommunikanter. Även om kyrkoherden uttrycker deltagandet som ringa och att ”ett större deltagande är synnerligen önskvärt” verkar det ha skett en viss ökning. Antalet nattvardstillfällen per år har utökats från fyra till nio gånger och frekvensen har gått från 38 personer år 1942 till 73 personer år 1947.⁴³

Ökningen fortsätter till nästa prästmöte 1956 och statistiken från föregående år visar på 133 kommunicerande församlingsbor. Av någon anledning har man underlåtit föra statistik på kommunikanter mellan 1951 och 1954 men att en ökning skett under dessa år konstateras och den främsta orsaken förefaller vara tätare nattvardstillfällen.⁴⁴

De nästkommande åren följs av en stor ökning. 1961 rapporteras 248 nattvardsgäster och i studiet av denna församling är det den högsta siffran mellan 1918 och 1968. I kommentaren till

³⁹ F4a:16, Stora Mellösa 1923

⁴⁰ F4a:19, Stora Mellösa 1930

⁴¹ F4a:23, Stora Mellösa 1936

⁴² F4a:29, Stora Mellösa 1942

⁴³ F4a:35, Stora Mellösa 1948

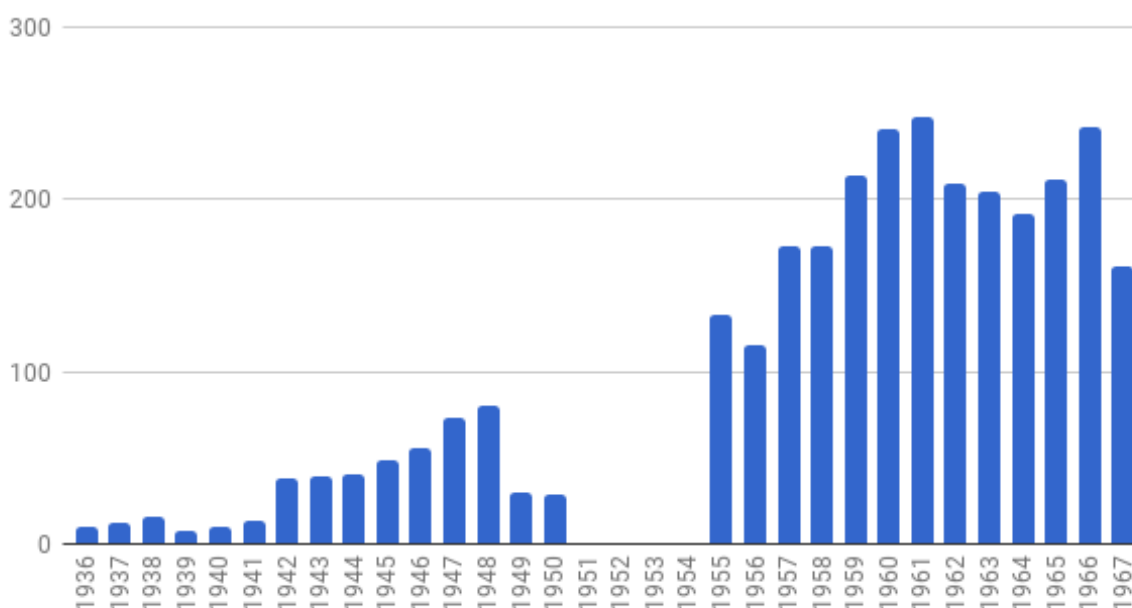
⁴⁴ F4a:41, Stora Mellösa 1956

ökningen märks att medvetandet om nattvardens betydelse blivit mer närvarande sedan undervisning om sakramentet förekommit i både predikan och på annat håll.⁴⁵

I 1968 års ämbetsberättelse kan vi konstatera att frekvensen ligger på ett liknande ungefärligt genomsnitt med tidigare år. Det uttrycks erfarenhet om att ökande antal kommunikanter kan ha att göra med en fastare tradition av firandet av skärtorsdagen i synnerhet. Kyrkoherden beskriver det som ”något av en nattvardsväckelse”.⁴⁶

Sammanställningen av kvantitativa källor går att se i diagrammet nedan:

Stora Mellösa församling

Sammanfattningsvis kan vi för Stora Mellösa se en ökning i frekvensen under samma tid som Olaus Petri församling. En lucka i de kvantitativa uppgifterna kompletteras med kommentarer i ämbetsberättelserna som bekräftar ökningen redan före 1955. Kurvan går stadigt uppåt mot 1968 då man i församlingen sedermera kom att kalla utvecklingen för en nattvardsväckelse.

S:t Nikolai församling

S:t Nikolai kyrka har sedan 1200-talet utgjort en central plats i Södermanlands residensstad Nyköping. Förutom S:t Nikolai kyrka nämns i ämbetsberättelserna verksamhet i S:t Botvidssalen i Oxelösund och i Stjärnholms kapell. Av andra samfund redogörs kortfattat för baptistisk

⁴⁵ F4a:48, Stora Mellösa 1962

⁴⁶ F4a:58, Stora Mellösa 1968

verksamhet och förekomsten av sjundedagsadventister. Församlingen har vid flera tillfällen bytt namn och dess struktur har sett olika ut under perioder. Nyköpings och S:t Nikolai församlingar, S:t Nicolai församling, Nyköpings Västra och S:t Nicolai församlingar för att i slutet av denna period kallas Nyköpings S:t Nicolai församling. I dag är församlingen en del av Nyköpings pastorat.⁴⁷

Kommunionsfrekvens

1923 berättas att det i församlingen anordnas nattvardsgudstjänst en gång i månaden. Dock deltar 10–20 personer under skärtorsdagen årligen. Någon minskning i frekvensen har uppmärksammats. Rörande ”separatismen” i församlingen berättas det om en aktiv baptistförsamling, ”tungomålstalande och apokalyptiska utläggningar” i Nyköping, samt ”propaganda av sjundedagsadventister”. Att den frikyrkliga verksamheten redogörs för i ämbetsberättelsen tycks vara ett sätt att förklara den låga nattvarvsfrekvensen, men med tid kommer vi se att denna syn förändras.⁴⁸

Av 3 667 nattvarvsberättigade uppges 1930 att endast 40 av dessa deltar i kommunionen varje år. Några övriga iakttagelser för denna period framkommer inte av ämbetsberättelsen.⁴⁹

År 1936 har kyrkoherden antecknat 1 395 kommunikanter under fem års tid. I denna ämbetsberättelse framkommer att kyrkoherden ansåg nattvarden vara högeligen försummad på grund av det han kallar ”vulgärprotestantismen”. En minskning av antalet kommunikanter uppges och skälet antas vara att det sakramentala livet för ”vulgärprotestantismen” inte existerar. Det finns inga förhoppningar om förändring förrän ”vulgärprotestantismen” dött ut och man återigen får ”verkliga församlingar”.⁵⁰ Vad som avses med ”vulgärprotestantism” framgår inte helt tydligt men det förefaller vid tiden finnas någon typ av konflikt gällande det sakramentala livet.

I ämbetsberättelsen för tiden mellan prästmötena 1936 och 1942 meddelas ett ökat nattvardsdeltagande. Dock finns det kvar en äldre generation präster som varnar för ett ”ovärdigt begående” av nattvarden, vilket fått betydelse för antalet kommunikanter. Otydligheten i hur nattvarden skall förstås bland församlingsmedlemmarna medför också att man av osäkerhet väljer att avstå från att kommunicera. En aspekt som framförs är misstankar om att prästerna i församlingen försöker smussla in det ”magiska” i sakramenten. Att beklaga är ”influenserna från Rom”. Således framgår att en splittring finns inom församlingen om hur nattvarden bör firas.⁵¹

Mellan 1942 och 1948 rapporteras en klar ökning av antalet kommunikanter i församlingen även om en del församlingsbor avlägsnar sig när nattvarden inleds i högmässan.⁵²

⁴⁷ Församlingsinstruktion, Nyköpings församling, s. 11

⁴⁸ F4a:16, S:t Nikolai 1923

⁴⁹ F4a:17, S:t Nikolai 1930

⁵⁰ F4a:21, S:t Nikolai 1936

⁵¹ F4a:25, S:t Nikolai 1942

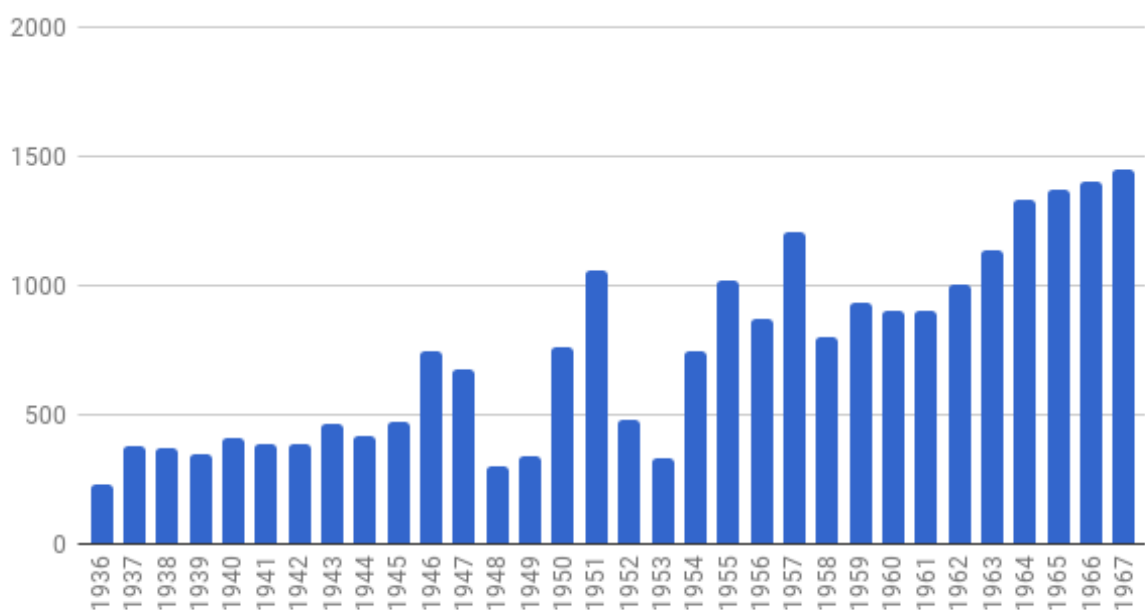
⁵² F4a:32, S:t Nikolai 1948

I ämbetsberättelsen för 1956 års prästmöte noteras en tydlig ökning för de senare åren under perioden. Anledningen som här angivs är främst fler nattvardstillfällen. En annan anledning till växande förståelse och uppskattning för nattvarden tycks vara en ökad vilja hos prästerna att undervisa om sakramentet. Om nattvardens mysterium tidigare avskräckt har stämningen nu ersatts av ”tacksägelse och glädje” bland församlingsmedlemmarna. Det framkommer också önskemål om att ”utrota” den gamla föreställningen om ovärdiga nattvardsgäster som tycks ha varit en vanlig föreställning under tidigare decennier. Denna uppfattning finns enligt ämbetsberättelsen fortfarande kvar bland äldre gudstjänstbesökare. Generellt har ungdomen en mycket stor betydelse för S:t Nikolai församlings utveckling på området.⁵³

Från 1956 fram till 1968 syns en tydligt ökande nattvardsfrekvens. Fler nattvardstillfällen i form av morgonmässor har varit en bidragande del till ökningen av antalet kommunikanter.⁵⁴

Sammanställningen av kvantitativa uppgifter om nattvardsfrekvensen i S:t Nikolai församling redovisas enligt följande modell:

S:t Nikolai församling

Sammanfattningsvis kan vi i S:t Nikolai se en påverkan på församlingens syn på sakramentet både från den frikyrkliga verksamheten, om än marginellt, men också från präster inom församlingen. Talet om ovärdiga nattvardsgäster var ingen ovanlig företeelse och beskrevs som en utmaning under flera års tid. Antalet kommunikanter har varierat mellan olika år men kurvan går ändå stadigt uppåt, främst efter 1956 års ämbetsberättelse. Nattvardens betydelse skall enligt tidigare forskning dels ha berott på influenser av högkyrklighet från andra delar av kristenheten men i S:t Nikolai tycks detta ha varit direkt hämmande i synen på sakramentet. ”Influenserna från

⁵³ F4a:38, S:t Nikolai 1956

⁵⁴ F4a:45, S:t Nikolai 1962; F4a:53, S:t Nikolai 1968

Rom” medförde alltså en osäkerhet bland församlingsmedlemmarna. Det som har varit de största orsakerna till ökad frekvens i just denna församling synes vara en ökad undervisning från prästerligt håll om nattvardsteologi, de ungas engagemang och ett försök att ersätta botstämning med gudstjänstglädje, som det beskrivs i 1956 års ämbetsberättelse.⁵⁵

Runtuna församling

Runtuna kyrka har anor från 1100-talet och har historiskt varit omgiven av jordbruk och stora gårdar. Vid tiden omfattade Runtuna församling fler kyrkor som Ripsa och Lids kyrka, det är emellertid verksamheten i Runtuna kyrka som materialet omfattar. Som i flera andra delar av Södermanland hade Svenska Missionsförbundet etablerat sig i Runtuna, enligt vad som rapporterades 1948.⁵⁶ Vad gäller metodister, baptister och pingstvännen framgår att de inte har någon verksamhet i församlingen enligt den första ämbetsberättelsen från 1923.⁵⁷ 1936 visade det sig emellertid att frikyrklig verksamhet ledde till ett antal odöpta barn i församlingen, källan uppger dock ingen utförlig information.⁵⁸ 2002 kom Runtuna församling att ingå i Rönö församling.⁵⁹

Kommunionsfrekvens

Vid 1923 års prästmöte uppgick deltagandet i Runtuna församlings högmässor till 60 personer i genomsnitt. Av 800 nattvardsberättigade har ett medeltal på 18 kommunikanter per tillfälle dokumenterats. I ämbetsberättelsen framgår en märkbar minskning i nattvardsdeltagandet och kommunikanterna tar som regel emot nattvarden en gång om året. Förekomsten av frikyrklig verksamhet i församlingen förefaller för tiden vara ringa och inte särskilt växande.⁶⁰

I 1930 års ämbetsberättelse är nattvardsdeltagandet fortfarande i avtagande. Orsaker har varit att den nya generationen inte begagnat nattvarden i samma utsträckning som den åldrade befolkningen, att dessa betraktas som oförstående inför nattvarden och inte tagit till sig av undervisningen som förekommit i församlingen. Kyrkoherden ser också en ökande ”reformert” syn på nattvarden som en bidragande orsak. Detta på grund av frikyrkliga element, vilka ha ”omärkligt smugit sig långt in i de kyrkliga leden”. I genomsnitt deltar under perioden 1923–1929 23 kommunikanter per gång, undantaget konfirmander. Detta motsvarar endast tre % av församlingens nattvardsberättigade befolkning. Nattvarden firas tre gånger per år och två gånger vid gudstjänster skilda från högmässan, men till dessa kommer, enligt kommentar, ingen.⁶¹

⁵⁵ F4a:38, S:t Nikolai 1956

⁵⁶ Esking 1948, s. 28

⁵⁷ F4a:16, Runtuna 1923

⁵⁸ F4a:21, Runtuna 1936

⁵⁹ Församlingsinstruktion, Rönö församling, s. 1

⁶⁰ F4a:16, Runtuna 1923

⁶¹ F4a:17, Runtuna 1930

Vid prästmötet år 1936 meddelar församlingen att frekvensen är närmast oförändrad. Prästerskapet har trots detta framhållit nattvardens vikt och betydelse men församlingsmedlemmarna har inte deltagit i någon nämnvärd utsträckning. Nattvardstillfällena är tre till antalet: på skärtorsdagen, konfirmationen och vid kyrkoårets slut. En orsak till det låga nattvardsdeltagandet tror kyrkoherden kan vara en ”blyghet” inför sakramentet.⁶²

Statistiken för 1942 års prästmöte visar på en ökning av kommunikanter. En av orsakerna tycks vara att man anordnat särskilda dagar för äldre (de gamlas dag) under flera år, vid vilka många församlingsmedlemmar nyttjat sakramentet. I diagrammet nedan framgår att antalet kommunikanter år 1939 går ned något, detta på grund av att de gamlas dag detta år uteblivit. Antalet nattvardsgudstjänster är vid perioden utökade till 4–6 gånger per år.⁶³

1948 vittnar berättelsen om en påtaglig ökning, från ett medeltal av 65 till 87 kommunikanter per år. Några övriga kommentarer om detta framgår inte i ämbetsberättelsen.⁶⁴

Vid 1956 års prästmöte berättas det att nattvarden i Runtuna församling fått en djupare förankring i troslivet. Kommunikanternas antal i förhållande till folkmängden uppgår i 12 %. De gamlas dag är 1956 fortfarande en viktig del i varför frekvensen ökar något. Hos de gamla menar man att nattvarden aldrig kommit ur bruk utan att den nedåtgående trenden varit att yngre deltagit i mindre utsträckning. Därför är det fortfarande de unga som man med förkunnelse om sakramentets betydelse försöker locka till kommunionen.⁶⁵

1961 års ämbetsberättelse visar en minskning i nattvardsfrekvensen på grund av färre nattvardstillfällen för att 1962 och framåt öka markant. 1967 har antalet kommunikanter åter ökat på grund av fler nattvardstillfällen.⁶⁶

Nattvardsfrekvensen 1936–1967 sammanställs enligt följande modell:

⁶² F4a:21, Runtuna 1936

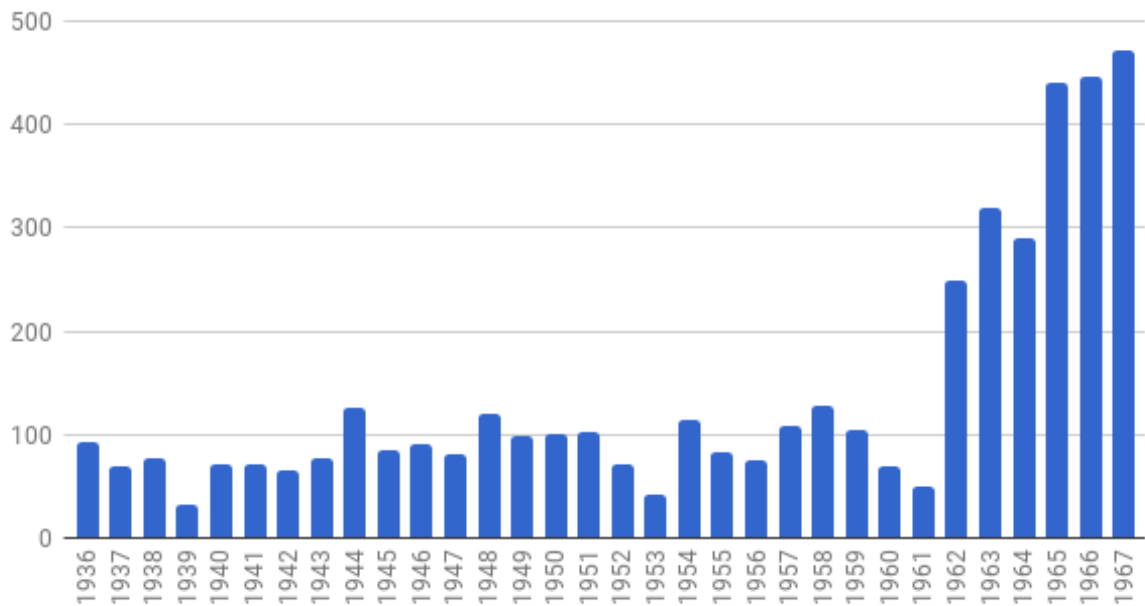
⁶³ F4a:26 Runtuna 1942

⁶⁴ F4a:33 Runtuna 1948

⁶⁵ F4a:39 Runtuna 1956

⁶⁶ F4a:45 Runtuna 1961; F4a:54 Runtuna 1967

Runtuna församling

Sammanfattningsvis kan man i Runtuna församlings fall säga att antalet kommunikanter legat på en stadig nivå under cirka 30 års tid. Varför ökningen av nattvardsfrekvensen tar fart först på 1960-talet är svårt att svara på. Den reformerta synen på nattvarden torde enligt materialet ha åtgärdats med hjälp av utökad undervisning om nattvarens betydelse. Frikyrkorna verkar av allt att döma inte ha haft någon större påverkan på församlingens andliga liv efter 1936 enligt vad som sagts från prästerligt håll.

Resultat och sammanfattning

Med beskrivningen av stiftets andliga geografi som tidigare nämnts kan vi konstatera att de frikyrkliga församlingarna i Örebro haft stor närvaro i Olaus Petri församling, framförallt i början av perioden gällande denna undersökning. Prästernas strävan efter en större kunskap om nattvarden inom församlingen har gestaltat sig på flera sätt, bland annat genom undervisning och utökade nattvardstillfällen som ett led i att betona sakramentets vikt i det kyrkliga livet.

Vid 1930 års prästmöte framgår i ämbetsberättelserna de motsättningar som fanns bland de olika kyrkliga inriktningarna och prästernas försök att få fler att begå nattvarden. Ämbetsberättelserna har som syfte att rapportera in den kyrkliga verksamheten till biskop och stift och man kan ana att viljan finns att hålla ihop en kyrka som varit märkbart påverkad av den andliga omdaning som skett under slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet. Dessa försök skedde ungefär samtidigt som de nya stegen i nattvardsteologin togs under 1930-talet av ärkebiskop Yngve Brilioth, samt under påverkan av den framväxande högkyrkligheten. Svenska kyrkans strävanden att stärka nattvardens ställning kan ha påverkat en region som Närke betydligt och den starka väckelserörelse som tidigare haft stort inflytande i regionen kan ses som ett skäl till att dessa frågor är så framträdande i Olaus Petri församlings ämbetsberättelser.

På samma sätt kan vi se en stor påverkan av frikyrkligheten på Stora Mellösa församlings andliga liv. Vi kan i Stora Mellösa konstatera en ökning av frekvensen under samma tid som i Olaus Petri församling. Den stora ökningen kom dock senare till Stora Mellösa vilket kan förklaras med att det är en landsbygdsförsamling med en stor närvaro av baptistisk verksamhet. Förekomsten av baptister i både Olaus Petri och Stora Mellösa församling vittnar om en stor andel odöpta barn under 1900-talets första hälft. Även i Stora Mellösa församling har prästernas bidrag till undervisningen i ”evangelisk eukaristisk anda” varit viktig för att särskilja församlingen för att få fler att gå till nattvarden.⁶⁷ Detta pastorala arbete i fråga om sakramentet kan ha bidragit till en större medvetenhet under de senare år undersökningen omfattar. Nattvardsfrekvensen mellan stad och land i Närke tycks visa på några större skillnader; ökningen är tydlig runt tiden för andra världskriget i båda församlingarna. Frikyrkoförsamlingarnas närvaro har i båda församlingarna haft en stor påverkan och problembeskrivningen är densamma i församlingarna.

Som tidigare nämnts har Södermanland betraktats som en andligt svag region i stiftet, i jämförelse med det frikyrkliga Närke. Den tydliga prägeln av relationen mellan arbetare och godsherrar kan ha verkat hämmande på den andliga kulturen i regionen, för att sedan förändras på 1960-talet då nattvardsfrekvensen i stort ökade i hela landet. Det som framgår i resultatet från S:t Nikolai är att det i församlingen förekom en splittring i synen på sakramentsförvaltning präster emellan. Påverkan från frikyrkligt håll förefaller således inte ha varit särskilt utbredd. Baptister och

⁶⁷ F4a:23, Stora Mellösa 1936

sjundedagsadventister nämns förvisso i församlingens tidiga ämbetsberättelser men de uppvisar ingen större påverkan på det andliga livet. Det bekräftar vad som sägs av Erik Esking beträffande Södermanlands andliga geografi. Huruvida man kan kalla Södermanland för kyrkligt svagt får dock stå för honom. Det andliga livet tar sig emellertid olika uttryck, landskapen emellan.

Det kyrkoherden i församlingen på 1930-talet kallar ”vulgärprotestantism” får vi i källorna inget svar på vad det avser. Det som ändå framgår är en konflikt om hur sakramentet i kyrkan rätt förvaltas. Tonen i diskussionen ger en förning om att det finns en vilja att definiera hur nattvarden är tänkt att firas. En ”botstämning” i församlingen hindrade människor från att gå fram och ta emot nattvarden. Vad berodde detta på? Förekomsten av ett, enligt kyrkoherden, felaktigt firande av nattvarden tycks ha varit ett problem inom församlingen. Konflikten förefaller ha legat i hur prästerna uppfattar förvaltandet av sakramentet. De yttre faktorerna nämns i stort sett aldrig. Det är den äldre generationen präster som varnar för ett ”ovärdigt begående av nattvarden” som ställs mot den yngre synen på nattvarden som gestaltas av glädje och tacksägelse.

I de församlingar som denna uppsats omfattar har kommunionens frekvens haft en tydlig riktning uppåt runt 1950-talet, med undantag för Runtuna som fick sin ökning i början av 1960-talet. I den bakgrundsbeskrivning som tidigare redogjorts för framgår att Svenska kyrkan genomgick en stor förändring i synen på nattvardsfirandet under denna tid. Det går att konstatera att detta är något församlingarna som här studerats påverkats av. Frågan om varför synen på nattvarden förändrats under denna tid kan ha flera svar. Eftersom församlingarna befinner sig i områden med olika andlig geografi är det svårt att ge någon tydligare förklaring än att Svenska kyrkan på nationell nivå initierade åtgärder för att lyfta sakramentets plats i det allmänna kyrkolivet.

Resultatet visar att samtliga församlingar hade frekvensökning fram till 1968 och en av anledningarna kan vara de nationella steg som ledde till en ökad förståelse av nattvarden betydelse under 1900-talet. Det kan till och med vara så att Strängnäs stift gick i bräsch för denna nattvardsrenässans med tanke på några av stiftets högkyrkliga företrädares prägel under 1900-talets första hälft. Det är dock ingenting som framgår av den undersökning av församlingarna som här görs.

Strängnäs stifts läge, med två andligt olika landskap, visar sig ha betydelse när man söker svar på hur nattvardsfrekvensen förändrats över tid. I Närke och Södermanland framträder två olika historier, men resultatet visar att även om olika problem presenterats i församlingarna har frekvensen av antalet kommunikanter stigit i samtliga. I alla fyra församlingar har man under ungefär samma tid försökt åtgärda problemen genom utökade tillfällen för nattvardsfirande och stärkt kunskapen kring sakramentet genom undervisning.

Utifrån perspektivet församling och ämbetsbärare kan vi konstatera att resultatet landar i vad enskilda präster säger i den kontext de befinner sig. Stiftet och biskopen vill veta varför andligheten ibland inte ser ut så som man önskat och då är det viktigt för kyrkoherden att ge ett svar. Orsaker som nämns i ämbetsberättelserna kan mycket väl vara helt korrekta, men det kan vi inte med

säkerhet veta. Vad händer om kyrkoherden inte lyckas nå upp till de krav som ställs från stiftsnivå? Resultatet i denna uppsats tyder på en tydlig ökning av nattvardsfrekvensen i samtliga församlingar. De problem som av kyrkoherdarna målats upp visar sig med tiden ha föga betydelse för den renässans för nattvarden som sker ungefär samtidigt i församlingarna. En aspekt av utsagorna angående yttre faktorer i form av andra religiösa samfund kan vara att man helt enkelt ville ge en förklaring. En förklaring som i detta fall gör det enkelt att peka på ett problem som inte främst gäller församlingens interna förhållanden.

Sett till hur gudstjänsten gestaltar sig i Svenska kyrkan i dag öppnar dessa frågor för reflektion över hur kyrkan kommit dit hon är. De knappa hundra år som passerat har varit omvälvande i fråga om dop- och nattvardssyn, men också på vilket sätt Svenska kyrkan ser på sig själv som samfund. I dag ser relationen mellan frikyrkan och Svenska kyrkan annorlunda ut än i början av 1900-talet och vägen till där kyrkan befinner sig i dag är en historia som väcker intresse. Förhoppningen är att denna studie av fyra församlingars relation till nattvarens sakrament skall ge oss ett perspektiv av den brokiga vägen fram till den nattvardsrenässans som i dag är ett naturligt inslag i Svenska kyrkans medlemmars andliga liv.

Källor och litteratur

Otryckta källor

UPPSALA

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Strängnäs stifts domkapitel

Prästmöteshandlingar och ämbetsberättelser till prästmöten

”Församlingsinstruktion 2016–2020, Kvismare församling”,

<https://www.svenskakyrkan.se/kvismare/default.aspx?id639924> (läst 18/8 2018).

”Församlingsinstruktion, Nyköpings församling, Svenska kyrkan”,

<https://www.svenskakyrkan.se/nykoping/om-nykoping-forsamling> (läst 18/8 2018).

”Församlingsinstruktion för Rönö församling”,

<https://www.svenskakyrkan.se/rono/forsamlingsinstruktion> (läst 18/8 2018).

Litteratur

Bexell, Oloph. *Sveriges kyrkohistoria (band 7). Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, Stockholm: Verbum förlag, 2003.

Bexell, Oloph, ”Gudstjänstlivet under 150 år”, i: Herman Bengtsson (red.), *Uppsala domkyrka VIII. Från 1935 till idag*, Serie: Sveriges kyrkor, Uppsala: Upplandsmuseet, 2015, s. 397–441.

Kilström, Bengt Ingmar. *Olaus Petri kyrka*, Örebro: Olaus Petri församling, 1987.

Martling, Carl Henric & Ahrén, P-O, ”Nattvarden som vägdelare”, i: *Nattvarens teologi*, Stockholm: Verbum förlag, 1996, s. 104–124.

Martling, Carl Henrik, ”Från brist till överflöd”, i: *Nattvardspastoral*, Stockholm: Verbum förlag, 1995, s. 19–30.

Esking, Erik, ”Stiftets andliga geografi”, i: Benkt-Erik Benktson, Werner Lemark & Gösta Lundström (red.), *Strängnäs stift i ord och bild*, Stockholm: Iduns tryckeri AB, 1948, s. 23–39.

Lundström, Gösta, ”Kyrklig nyorientering”, i: Benkt-Erik Benktson, Werner Lemark & Gösta Lundström (red.), *Strängnäs stift i ord och bild*, Stockholm: Iduns tryckeri AB, 1948, s. 149–159.

Svärd, Björn, ”1800-talet. Enhetskyrkan brister definitivt”, i: Strängnäs stiftshistoriska sällskap (red.), *Strängnäs stift genom sekler. En stiftshistorisk översikt*, Strängnäs stiftshistoriska sällskap, Eskilstuna: 2001, s. 82–98.

Zetterquist, Håkan, ”Strängnäs stift under 1900-talet”, i: Strängnäs stiftshistoriska sällskap (red.), *Strängnäs stift genom sekler. En stiftshistorisk översikt*, Strängnäs stiftshistoriska sällskap, Eskilstuna: 2001, s. 82–98.